

УДК 323.1:342.725

Перегида Є. В.

доктор політичних наук, проф., завідувач кафедри політичних наук
Київський національний університет будівництва і архітектури
к. 425, Повітрофлотський просп., 31, м. Київ, 03037, Україна
+38–097–3969260; yevgennn@ukr.net

Малкевич А.

доктор політичних наук, проф. хабіліт.,
завідувач кафедри політичних систем та політичних комунікацій
Інститут політології Зеленогурського університету,
310, буд. А16, Ал. Війська Польського 69, Зелена Гура, 65-762, Польща
(048)606833322; amalkiewicz@wp.pl

**СИМВОЛІЧНА РОЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ:
МІЖ СИМВОЛІЧНИМ НАСИЛЛЯМ ТА ЛІБЕРАЛІЗМОМ¹**

Правова база мовної політики тривалий час не містила механізмів її реалізації, що робило її заручником політичних еліт. Цей недолік подолали у мовному законі 2012 року, але він породив чимало конфліктів. На основі соціологічних даних зроблено висновок про можливість поєднання в Україні елементів символічного насилля у вигляді державної мови та ліберального принципу вільного вибору мови спілкування. Оптимальним простором такого поєднання є місцеве самоврядування. Але на заваді цьому сучасний стан політичному, який характеризують слабкість сил, які виступають за ліберальні принципи, та активізація радикалізму. Вірогідне збереження мовних розламі в політикумі.

Ключові слова: мовна політика, символічне насилля, державна мова, вільний вибір мови спілкування, регіональні мови.

Розвиток мовної політики в Україні є актуальною суспільною проблемою усі роки незалежності. Це зумовлене поліетнічним та багатомовним складом населення, розбіжностями мовної ситуації у регіонах, використанням елітами цього чинника у корпоративних інтересах та діаметрально протилежними поглядами на шляхи розв'язання мовного питання.

Але це є й актуальною науковою проблемою попри значний обсяг літератури. Мовну політику досліджували І. Кресіна, В. Кулик, О. Майборода, Л. Масенко, Л. Нагорна, М. Рябчук, І. Фаріон, М. Шульга, С. Шумлянський та ін. Звертались до неї й автори статті. Існуючим науковим працям властиві розбіжності у підходах. Одні керуються принципом «історичної тяглості» при вивченні мовного питання, інші — принципом прагматизму політичних дій. Частина виступає за досягнення єдності країни лише через уніфікацію, для деяких вихідним є принцип «єдність у різноманітності». Розбіжності стосуються й оцінки стану суспільства (одні вважають

¹ Стаття була підготовлена для міжнародної наукової конференції «Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917–2017 рр.): чинники, досягнення, проблеми» (28–29 червня 2017 року, ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна).

його двомовним, інші вказують на значну частку меншин, крім росіян, в окремих регіонах та неможливість застосування дихотомічної моделі), характеру мовної політики (діапазон від «насильницької українізації» до «повзучої русифікації»). Багатьом дослідженням бракує аналізу шляхів імплементації рекомендацій.

Автори вважають мову найважливішим символічним ресурсом у боротьбі за владу, а мовну політику — інструментом держави, інших політичних сил. Ми спираємось на концепт «символічного насилля» П. Бурд'ю та Ж.-П. Пасрона. Але, враховуючи диверсифікацію сучасних суспільств, їх поліетнічний характер, не можна пройти повз концепт вільного вибору мови спілкування, закладений у документах ЄС. Ідея поєднання цих концептів наявна у науці (вона закладена у колективну монографію «Мовна політика: між конфліктом та консенсусом» 2008 р.). Але лишається проблемою, чи таке поєднання можливе та яким чином. Тому метою статті є ідентифікація передумов поєднання в Україні символічного насилля та ліберальних принципів мовної політики. При цьому ми використовуватимемо, зокрема, дані соціопитувань.

Становлення мовної політики в Україні проходило за умов розбудови державності титульного етносу та водночас культурного відродження інших етнічних груп. Як свідчать результати референдуму 1991 р., на час проголошення незалежності протистояння на мовному ґрунті не було властивим Україні. Це тим важливіше, що на той час вже ухвалили закон про державний статус української мови [1], але він проголошував і вільний розвиток інших мов. Проблемою державотворення було те, чи вдасться несуперечливо поєднати українізацію з дотриманням ліберальних принципів.

Правова база мовної політики, напрацьована за роки незалежності, тривалий час не регламентувала механізмів її реалізації — ані щодо українізації, ані щодо захисту інших мовних груп. Мовні режими часто визначались на непублічному рівні, що робило мовну політику заручником еліт. За умов соціальної прірви критичне ставлення громадян до дій держави в економіці, соціальній тощо сферах переносилось на ставлення до явищ мовної політики.

Цей недолік частково подолали у законі 2012 р. [2], який регламентував застосування державної мови та запровадив інститут регіональних мов. Але ухвалений він був «в спекулятивний спосіб, зі спекулятивною метою і породив чимало конфліктів» [3]. Тож тодішня партія влади не використала шанс для зміни відносин держави та суспільства. Ідентичними були й дії опозиції. Вона була проти проекту, але після його прийняття мала критикувати владу за відмову фінансувати реалізацію закону, доводити справжні наміри влади, вимагати задоволення вимог меншин, але вона цього не робила. Це пояснює й її дії після приходу до влади. Після Євромайдану ухвалили рішення щодо розвитку української мови — реанімували пільги для видавців [4], впровадили 75-відсоткову квоту на телебаченні, але здійснювались й заходи врозріз з цим курсом. Так, з програм підготовки бакалаврів вивели мовні дисципліни.

Етномовний розвиток суспільства характеризує грудневе 2015 р. соціопитування Центру Разумкова [5]. Його перевагами є вивчення ситуації у динаміці (порівняння з дослідженням 2005 р.), врахування білінгвістичного аспекту, недоліками — ігнорування інших, крім української та російської, мов, позиції мешканців окупованих територій.

У 2015 р. вважали українську мову рідною 60 % респондентів (на 8 % більше 2005 р.), водночас українську й російську — 22 % (на 6 % більше), лише російську — 15 % (на 16 % менше). Вдома українською розмовляли 44 % громадян (на 5 % більше), переважно українською — 5 % (на 2 % менше), російською та переважно російською — 13 % (на 15 % менше) та 11 % (на 1 % більше), обома мовами — 25 % (на 10 % менше). На роботі/навчанні 46 % спілкувалися лише або переважно українською (у 2005 р. — 37 %), російською та переважно російською — 23 % (37 %), двома мовами — 29 % (22 %).

Окремо досліджувалась думка про бажаний статус мов. 56 % (на 21 % більше 2005 р.) вважали, що єдиною державною та офіційною має бути українська мова, а російська та мови інших меншин — використовуватися у побуті. На думку 24 % (на 4 % більше), українська має бути державною, російська — офіційною у деяких регіонах. 14 % (на 23 % менше) виступили за дві державні мови.

Слід звернути увагу ще на один аспект опитування. Респондентів питали про 3 концепції нації — громадянську, етнічну та культурницьку. Громадянська нація визначалась як спільнота громадян, незалежно від етнічної належності, мови спілкування й традицій. Її підтримка за 10 років зросла з 43 % до 56 %. Зменшилася (з 34 % до 17 %) підтримка розуміння української нації як етнічної. Але зросла (з 15 % до 17 %) підтримка культурницької нації. За висновком соціологів, громадянське розуміння нації у суспільстві поєднується з підтримкою українського культурного компонента як риси кожного громадянина [5, с. 12]. Але у питаннях анкети ознакою культурницької концепції була мова, тому громадянська та культурницька концепції суперечили між собою. Викликає сумнів й чітке розрізнення респондентами етнічної та культурницької концепцій.

При розв'язанні цих суперечностей врахуємо, що концепт громадянської нації не є монолітним. Так, складовою французької моделі тривалий час була асиміляція (останні зміни у французькій моделі див., зокрема, сучасні польські дослідження [6, с. 110–220]), тоді як швейцарська асиміляцію виключає. Зростання підтримки культурницької концепції, її «кореляція» з громадянською нашоухують на думку, що для значної частини громадян набуває ваги асиміляційна модель. Ми вважаємо, що ця модель в Україні небезпечна. Р. Шпорлюк у 1994 р. зазначав, що для українців важливим є принцип, що нація є багатоетнічною політичною, а не етнічно-мовною спільнотою [7, с. 313–314].

Перевищення частки тих, хто обрав українську мову як рідну, над часткою тих, хто нею спілкується, зростання частки прихильників державної української мови означають значущість української мови, її вагу навіть для тих громадян, хто нею не спілкується. А відтак й те, що поєднання

елементів символічного насилля у вигляді державної мови та принципу вільного вибору мови спілкування принципово не загрожує Україні.

Можливість такого поєднання забезпечується наявністю двох груп сфер застосування мовних режимів. Адміністративне управління, наука, освіта можуть регулюватися положенням про державну мову, визнання якої не лише як державної, а й як рідної означає довіру громадян до держави. У решті сфер соціальної взаємодії керівним може бути принцип вільного вибору мови спілкування. Їх поєднання можливе на рівні місцевого самоврядування, яке, з одного боку, є адміністративним управлінням, з іншого — формується громадянами, діє у просторі, де в першу чергу забезпечуються їх соціокультурні потреби [8, с. 169–170]. Це підтверджують й дані українського сегменту інтернету. Російськомовні сайти домінують в усіх сферах, крім держадміністрації, політичних, наукових, освітянських, літературних та регіональних ресурсів [9].

Те, мовний режим в якій сфері буде впливати на мовний режим в іншій, тобто чи буде державна мова впливати на вибір громадянами мови спілкування в інших сферах, ніж адміністративне управління, або вплив буде зворотнім, залежатиме від процесів в країні. Вірогідні успіхи держави в економіці, культурі, розвиток політичної демократії та соціальних ліфтів збільшуватимуть привабливість державної мови, а це впливатиме на сфери, які регулює принцип вільного вибору мови спілкування. Відтак для розв'язання мовного питання в Україні не менш, а, можливо, й більш важливим, ніж зміст відповідних політичних рішень, є демократичний характер їх прийняття.

Торкаючись ролі мовного чинника у нинішніх кризових подіях на сході, слід, отже, зазначити, що ця роль зумовлювалась прорахунками влади у мовній політиці як після Євромайдану, так й у попередні роки, нерозробленістю механізмів здійснення як курсу на українізацію, так і захисту мовних прав меншин. Цим вміло користувалися суперники Києва, зокрема Росія. Мовне питання не було онтологічною причиною сепаратизму. Воно було елементом символічної політики. У ставленні соціальних груп до української, російської та інших мов проявлялись відносини між ними з економічних, соціальних тощо питань. Цю роль стимулювали еліти, які використовували мовний чинник для консолідації електорату. Зокрема й керівники сепаратистів завдяки актуалізації символічної ролі мовної політики протиставляли себе та офіційний Київ.

Сьогоднішній розклад політичних сил щодо поглядів на шляхи вирішення мовного чинника у кризових подіях остаточно не вимальовувався, але деякі позиції задекларовані. Стан політикуму характеризують слабкість сил, які виступають за ліберальні принципи мовної політики, врахування інтересів різних мовних груп та активізація радикального погляду, ігнорування прав нетитульних груп. За умов конфлікту з Росією радикальні погляди знаходять підтримку в значній частині й центристського політикуму.

Перешкодою на шляху радикалізму є поміркованість громадської думки та, як не дивно, неспроможність держави реалізувати заходи підтрим-

ки державної мови. Тому вірогідне збереження конфліктогенності мовного питання, низького потенціалу української та російської мов з точки зору комунікації прихильників різних політичних поглядів.

Підсумовуючи, слід зробити висновок, що поєднання у мовній політиці України символічного насилля та принципу вільного вибору мови спілкування можливе. Воно доцільне насамперед у соціальному просторі регіонального та місцевого управління. Будь-які рішення з цих питань мають прийматися у прозорий, демократичний, спосіб. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на вивчення, зокрема, мовних ідентичностей та громадської думки у просторі окремих регіонів та інституційних засад реалізації мовної політики на рівні місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Про мови в Українській РСР: Закон Української РСР від 28 жовтня 1989 р. № 8312–11 // Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. Додаток до № 45. Ст. 631.
2. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради. 2013. № 23. Ст. 218.
3. Розумний М. Чергові мовні суперечки [Електронний ресурс]. URL : <http://www.unian.ua/politics/1737976-cherгови-movni-superechki.html> (дата звернення : 23 січня 2017 р.).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII // Відомості Верховної Ради. 2015. № 7–8, 9. Ст. 55.
5. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики». К.: Центр Разумкова. 2016. 103 с.
6. Dołowy-Rybińska N. Języki i kultury mniejszościowe w Europie : Bretończycy, Łużyczanie, Kaszubi. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 584 s.
7. Шпорлюк Р. Імперія та нації. К.: Дух і Літера, 2000. 354 с.
8. Ksenicz A., Perehuda J., Sawojcka S., Semko W., Małkiewicz A. Język a polityka. Przypadek Ukrainy. Zielona Góra. Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017. 172 s.
9. В украинском интернете доминирует русский язык (статистика по регионам) [Електронний ресурс]. URL : <http://itc.ua/news/russkiy-yazyik-dominiruet-v-ukrainskom-internete/> (дата звернення : 23 червня 2017 р.).

References

1. «Zakon Ukrainkoj RSR Pro movy v Ukrainkij RSR vid 28 zhovtnia 1989 r. № 8312–11.» Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. Dodatok do № 45 (1989): 631.
2. «Zakon Ukrainy Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky vid 03 lypnia 2012 r. № 5029-VI.» Vidomosti Verkhovnoi Rady 23 (2013): 218.
3. «Rozumnyi, Maksim. Chervovi movni superechky,» UNIAN, accessed January 23, 2017, <http://www.unian.ua/politics/1737976-cherгови-movni-superechki.html>.
4. «Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo podatkovoi reformy vid 28 hrudnia 2014 r. № 71-VIII.» Vidomosti Verkhovnoi Rady 7–8, 9 (2015): 55.
5. Identychnist hromadian Ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti. Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi diskusii «Formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy : perspektyvy ta vyklyky». K.: Tsentr Rozumkova, 2016.
6. Dołowy-Rybińska, Nicole. Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużyczanie, Kaszubi. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
7. Shporliuk, Roman. Imperiia ta natsii. K.: Dukh i Litera, 2000.

8. Ksenicz, Andrzej, Pehuda, Jewhen, Sawojska, Switłana, Semko, Wadim, and Andrzej Mańkiewicz. Język a polityka. Przypadek Ukrainy. Zielona Góra : Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2017. 172 s.
9. «V ukrajnskom internete domynruet russkyi yazyk (statystyka po rehynam),» ІТС.ua, accessed June 23, 2017, <http://itc.ua/news/russkiy-yazyk-dominiruet-v-ukrajnskom-internete/>.

Стаття надійшла в редакцію 24.08.2017 р.

Перегуда Е. В.

Киевский национальный университет строительства и архитектуры
кафедра политических наук
к. 425, Воздухофлотский просп., 31, г. Киев, 03037, Украина

Малкевич А.

Институт политологии Зеленогорського университета
кафедра политических систем и политических коммуникаций
Ал. Войска Польского, 69, 310 д. А16, Зеленая Гура, 65-762, Польша

**СИМВОЛИЧЕСКАЯ РОЛЬ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ:
МЕЖДУ СИМВОЛИЧЕСКИМ НАСИЛИЕМ И ЛИБЕРАЛИЗМОМ**

Резюме

Правовая база языковой политики долго не содержала механизмов ее реализации, что делало ее заложником политических элит. Этот недостаток преодолели в языковом законе 2012 года, но он породил немало конфликтов. На основе социологических данных сделан вывод о возможности сочетания в Украине элементов символического насилия в виде государственного языка и либерального принципа свободного выбора языка общения. Оптимальным пространством такого сочетания является местное самоуправление. Но на пути стоит нынешнее состояние политикума, который характеризуют слабость сил, выступающих за либеральные принципы, и активизация радикалов. Вероятно сохранение языковых разломов в политикуме.

Ключевые слова: языковая политика, символическое насилие, государственный язык, свободный выбор языка общения, региональные языки.

Pereguda E. V.

Kyiv National University of Construction and Architecture,
Department of Political Studies
К. 425, Povitroflotskyi prosp. 31, м. Kyiv, 03037, Ukraine

Malkiewicz A.

Інститут політології Зеленогорського університету,
кафедра політичних систем та політичних комунікацій
Institute of Politology of University of Zielona Góra, Department of Political
Systems and Political Communications
Al. Wojska Polskiego 69, 310 budynek A16, Zielona Góra, 65–762, Polska

THE SYMBOLIC ROLE OF THE LANGUAGE POLICY IN UKRAINE: BETWEEN SYMBOLIC VIOLENCE AND LIBERALISM

Summary

The aim of the article is to identify the social preconditions of combining the concept of symbolic violence and the principle of free choice of communication language in the language policy of Ukraine.

The formation of language policy in Ukraine took place in a situation characterized by the development of the statehood of the title ethnicity and at the same time by the cultural revival of other ethnic groups. The Law *On the Languages in the Ukrainian SSR* (1989) proclaimed not only the state status of the Ukrainian language, but also the free development of other languages. But for the years of independence, the legal framework for language policy did not contain mechanisms for its implementation — either concerning Ukrainianization or protection of other language groups. It made language policy a hostage to political elites. This shortcoming was overcome in the Law *On the Principles of the State Language Policy* (2012), which introduced the institute of regional language regimes. But the law gave rise to many conflicts.

The article presents the data of the sociological survey on the identity of the population of Ukraine, which was conducted in December 2015. The survey data, in particular the excess of the proportion of those who choose Ukrainian as their native language, over the proportion of those who speak it, the growth of the supporters of the state Ukrainian language means that in Ukraine a combination of the symbolic violence in the form of a state language and the liberal principle of free choice of communication language is possible. Administrative management can be governed by the provisions on the state language. Many other areas of social interaction can be managed by the principle of free choice of communication language. Such combination is possible at the level of local self-government. Not only the content of political decisions in this sphere but the democratic procedure of their adoption are important.

But the current Ukrainian politics is characterized by the weakness of political forces that advocate liberal principles, and by the influence of radicalism. An obstacle to radicalism is the modesty of public opinion. Therefore, the preservation of language cleavages in the politics is probable.

Key words: language policy, symbolic violence, state language, the free choice of the communication language, regional languages